

Doprinos isusovaca teološkim i filozofskim znanostima

Ivan Macan*

Sažetak

Prigodom 400. obljetnice dolaska isusovaca u Zagreb i osnutka klasične gimnazije autor daje sažet prikaz doprinosa što su ga isusovci dali na području filozofije i teologije, od osnutka Reda do današnjeg vremena. Prikaz je podijeljen na dva dijela: od osnutka Reda do njegova ukinuća (1. dio) i od ponovne uspostave do danas. U svakom dijelu opet nalazimo dva odsjeka: rad isusovaca u svijetu (poglavito u Europi) i njihov rad u Hrvatskoj (odnosno među Hrvatima). Već od samih početaka isusovci su se istakli kao teolozi i filozofi: na Tridentskom saboru: Lainez, Faber, Kanizije; u Rimskom kolegiju: Clavius, Bellarmin; u Španjolskoj i Portugalu: Fonseca, Suarez, Molina. U Hrvatskoj su osnivali kolegije u kojima se predavala filozofija i teologija. Uostalom Zagrebačka akademija postaje kolijevkom sveučilišta. U 19. i 20. st. ističu se: pobornici neoskolastike u Rimu, austrijsko-njemačka škola kerigmatičke teologije (Jungmann, H. Rahner, K. Rahner, Lakner) te »nova teologija« u Francuskoj (de Lubac, Danielou). U Hrvatskoj osnivaju Filozofsko učilište (danas Filozofski fakultet u Zagrebu).

Uvod

Premda je ova tema veoma opširna i iziskuje mnogo vremena i truda, istraživanja po arhivima i literaturi, nastojat ću ipak dati kratak pregled onoga čime su isusovci od samog osnutka Družbe pa do danas doprinijeli studiju i razvitku filozofske i teološke misli. Taj ću prikaz podijeliti na dva dijela: rad od osnutka do ukinuća te od ponovne uspostave Reda do Drugoga vatikanskog sabora. Razumije se da to može biti samo sažeti pregled i zaustavljanje na glavnim postajama i ličnostima kroz to vrijeme¹.

* Prof. dr. sc. Ivan Macan, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb.

1 Najvažniji biografski i bibliografski podaci mogu se naći u sljedećim izvorima: *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús. Biográfica-temático*, Charles E. O'Neill, S. J., Joaquín M. Mominguez, S. J., Roma — Madrid 2001; *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bruxelles, Paris, I–XII; Toma J. Campbell, *Povijest isusovačkog reda*, I–II, Zagreb 1941–1942.

1. *Isusovci od osnutka do ukinuća Reda*

1.1. *Osnutak Družbe Isusove i studiji*

Sveučilište, naime ono u Parizu, bilo je mjesto gdje je Ignacije pronašao svoje prve sljedbenike, većinom studente laike. Ipak, kad su oni odlučili svoj način života urediti tako da od njihove skupine nastane novi crkveni red, nisu smatrali sveučilište mjestom svoga apostolskog rada. Ignacije i ostali svoj su životni zadatak vidjeli u »pomaganju dušama«, što nije značilo poučavanje u školama. Aktivno uključivanje Družbe u odgoj, posebno u više obrazovanje i obrazovanje izvanjskih studenata, tj. neiskusovaca, došlo je tek kasnije. No to se ostvarilo još za Ignacijeva života. Današnji o. general, p. Peter Hans Kolvenbach, govoreći o isusovačkoj karizmi i sveučilištima², kaže da bismo u osobi samoga Ignacija uzalud tražili tu karizmu jer se njegovo početno obrazovanje odvijalo izvan sveučilišta. Ignacije najprije želi poći u Palestinu da tamo svjedoči i navješćuje Isusa Krista. Tek kad mu je i taj plan propao, on, ne znajući što da radi, osjeti poticaj da »neko vrijeme studira«, te krene na sveučilišta — u Alcalu, Salamancu i Pariz, znajući da će se, ako postigne sveučilišnu diplomu, lakše zaštititi od sumnjičenja Inkvizicije. Može se stoga reći, nastavlja p. Kolvenbach, da je Družba rođena u sveučilišnoj sredini, ali bez nakane da sama ustanovljuje sveučilišta i kolegije. Tako se Družba na svom početku zapravo samo *pasivno* koristila postojećim sveučilišnim strukturama u Coimbri i Padovi, Louvainu i Kölnu.

No već osam godina prije Ignacijeve smrti Družba iz toga pasivnog stava prelazi u *aktivan*, štoviše, u *ultraaktivan* (kaže p. Kolvenbach). Počinju se otvarati kolegiji, i to od četiri do pet novih godišnje, a često i bez dovoljno akademske, profesionalne i osobito financijske podloge. Sama Družba počinje osnivati institucije za formaciju isusovačkih studenata (skolastika) i, što je značajno, i za formaciju »izvanjskih« studenata (»externi« — kako se to nazivalo). Družba sada uviđa, premda izravno ide za tim »da pomaže dušama svojih članova i bližnjih da postignu konačnu svrhu za koju su stvorene«, da je za to »uz primjer života, potrebno i znanje i prikladan način kojim se ono izlaže« (Ust. 307). Sam je Ignacije uvidio velik potencijal koji se skriva u obrazovanju, pa je bez oklijevanja taj način služenja dušama (»ministerij«) smjestio iznad ostalih »uobičajenih ministerija«. Tako posljednjih godina Ignacijeva života Družba Isusova prolazi kroz radikalne promjene, zacrtava novi put apostolata. U času Ignacijeve smrti Družbinih je kolegija bilo više od trideset, dok su takozvane kuće profesora, shvaćene kao klasične Družbine rezidencije, bile samo dvije. Opcija za tzv. »učeni ministerij« (»learned ministry«), tj. ulaženje na područje obrazovanja, zapravo je promijenilo lice prve Družbe.

Pod utjecajem poučavanja mijenjala su se dakako i shvaćanja siromaštva, besplatnost ministerija, apostolska pokretljivost, imenovanja osoblja na institucija-

2 Govor održan 27. svibnja 2001. na Međunarodnom susretu o isusovačkom visokom obrazovanju u Rimu (Monte Cucco). Tekst je dostupan na internetskoj adresi <http://users.online.be/~sj.eur.news/doc/univ2001e.htm>.

ma, pa i samo upravljanje Družbom. Da nisu bili svi suglasni niti oduševljeni tim novim smjerom Družbina rada i apostolata, pokazuje o. Kolvenbach navodeći riječi Gioseffa Cortesona, rektora Njemačkoga kolegija u Rimu od 1564. do 1569, koji je otvoreno napisao: »Družba Isusova je bila ruinirana uzimajući toliko škola«.

1.2. Rad u 16. i 17. stoljeću

Isusovci su svoj »učeni ministerij« u prvom redu usmjerili na studij filozofije i teologije (već zbog svojih mladih članova), ali i na sve ostale znanosti, o čemu dobro svjedočanstvo pruža isusovački »Ratio studiorum« koji je objelodanjen svršetkom 16. stoljeća.

Još za Ignacijeva života, tijekom zasjedanja Tridentinskog sabora (1545–1563), papa Pavao III je kao eksperte pozvao prve isusovce: Pierra Favrea, Diega Layneza i Petra Kanizija.

P. Diego Laynez (1512–1565), španjolski isusovac rođen u Kastilji, studirao je na Sveučilištu u Alcali, a zatim u Parizu, gdje je došao pod utjecaj Ignacija Lojolskog. Suosnivač je Družbe, teolog i Ignacijev nasljednik kao drugi general Družbe. Zajedno s Ignacijem polaže zavjet na Montmartreu (1534). U Rimu je bio profesor teologije na Sveučilištu La Sapienza, a zatim polazi u Njemačku gdje ga stiže papin poziv na Tridentinski sabor, na kojemu je imao važnu ulogu. Tu se osobito istaknuo u raspravama o opravdanju (važna tema zbog protestantizma) i održao tako lijep govor da su ga koncilski oci (biskupi) doslovno uvrstili u saborske kanoone.

I nakon sabora Laynez se borio protiv hereza i nepoštivanja crkvene discipline, te je postao toliko poznat da ga je papa Pavao IV poslao na čuvenu konferenciju u Poissy (1561), gdje je raspravljao s kalvinistima.

Nakon Ignacijeve smrti Laynez je najprije vršio službu Družbina vikara, a dvije godine poslije (1558) postao je i general Reda. Prije smrti uredio je Družbine ustanove i u njima razvio njezin intelektualni apostolat. Glavno njegovo djelo su »*Disputationes Tridentinae*« (izdanje Grisar, dva sveska, Innsbruck, 1886).

Sv. Petar Kanizije (1521–1597) ulazi u Družbu još za Ignacijeva života, premda ne pripada skupini »osnivača« Reda. Augsbruški nadbiskup, kardinal Otto Truchsess von Waldburg, postavio ga je za katedralnog propovjednika, a g. 1547. šalje ga kao stručnjaka da sudjeluje na Tridentinskom saboru. On je prvi Nijemac koji je stupio u Družbu i prvi njemački provincijal. Imao je veliku ulogu u protureformatorskoj borbi u Njemačkoj. Bio je rektor i profesor teologije na Sveučilištu u Ingoldstadtu (danas München), s velikim je uspjehom propovijedao u Bečkoj katedrali (čak je bio godinu dana administrator Bečke biskupije) i neumorno je radio u južnonjemačkim pokrajinama, te su mu i car Ferdinand I i papa Grgur XIII povjerili njemačku crkvenu politiku. U svojim sučeljavanjima s protestantima isticao se time što ih nije nazivao hereticima i krivovjernicima nego »novim učiteljima« i »novim naukama«. No tako obziran nije bio u samoj Crkvi. Njegov katekizam pod naslovom *Summa doctrinae christianae* (izdan 1555) bio je smišljen kao odgovor Martinu Lutheru, i do Kanizijeve je smrti tiskan dvjesto puta. Osnovao je kolegije

u Beču, Innsbrucku, Feldkirchu i Fribourgu (u Švicarkoj), gdje je i umro. Od Crkve je proglašen svetim i crkvenim naučiteljem. Papa Leon XIII proglasio ga je »drugim apostolom Njemačke« (prvi je sv. Bonifacije).

Sv. Robert Bellarmin (1542–1621), kao mladić odgajan u isusovačkom kolegiju u Montepulcianu, s osamnaest godina stupa u Družbu te nakon redovitih studija filozofije i teologije započinje njegov istaknuti rad profesora i propovjednika. Papa Grgur XIII poziva ga u Rim, gdje je dvanaest godina bio profesor kontroverzne teologije na Rimskom kolegiju, današnjoj Gregorijani. Godine 1599. imenovan je kardinalom. Odmah nakon smrti puk, koji nije puno znao o njegovim učenim spisima, zbog njegove ga skromnosti i dobrotvornosti smatra svecem. I on je proglašen svetim i crkvenim naučiteljem, ali tek u dvadesetom stoljeću (1930. i 1931).

Kao učitelj tzv. »kontroverzne teologije«, prethodnice današnje dogmatike, Bellarmin je stekao svjetski glas. Dok su ga se protestanti bojali, katolički su mu teolozi predbacivali preveliku popustljivost i blagost prema protivnicima. U mnogočemu je bio ispred svoga vremena. Opirao se sve većem apsolutizmu i zagovarao ideju demokracije: »Sigurno, čitav svijet preferira onaj oblik vlasti kod kojega svaki ima neki udio, i takav oblik je doista jedini koji bismo htjeli predložiti; jer tu se ne broji rođenje nego čovjekova sposobnost«. Zanimljivo je uočiti da je on, veliki teolog i crkveni naučitelj, doživio to da su zbog kritičkog stava prema zemaljskim prilikama na Papinu dvoru njegove knjige bile stavljene na indeks (1588), a on sam bio poslan u Napulj, gdje je postao provincijal. Kad je za papu bio izabran Klement VIII, Bellarmin je rehabilitiran i pozvan u Rim. Nakon objavljivanja trećeg sveska djela *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos* (1593) opet mora g. 1594. u Napulj, ali se 1597. vraća u Rim te izdaje svoj katekizam pod naslovom *Christianae doctrinae explicatio*.

Nakon što je imenovan kardinalom i zaređen za biskupa, postao je poznat i po tome što je imao ulogu velikog inkvizitora u procesu protiv Giordana Bruna. U raspravi (svađi) između dominikanaca i isusovaca branio je dakako molinizam, pa je opet bio premješten iz Rima i »promaknut« za biskupa u Capui, no još ga iste godine papa Leon XI poziva u Rim za teološkog savjetnika, a nakon njegove smrti gotovo je i sam bio izabran za papu umjesto Pavla V. U Rimu se upoznao s Galilejom, kojega je cijenio i kao znanstvenika (jer je i sam u mladosti studirao astronomiju), i kao vjernika.

Osporavanja isusovačkih filozofskih i teoloških mišljenja od strane rimske kurije pratit će ih sve do današnjih dana, pri čemu se javlja paradoks da se među osporavateljima počesto nalaze i sami isusovci.

Rimski kolegij prva je isusovačka visokoškolska ustanova u Rimu. Važno ga je spomenuti već i stoga što ga je osnovao sam sv. Ignacije g. 1551. Odmah od početka postigao je velik uspjeh i toliki priljev studenata da je već Ignacije morao tražiti novi smještaj. G. 1584. papa Grgur XIII otvorio je novo sjedište u Rimu u palači koja i danas postoji, i po tom će papi, koji se smatra njegovim »utemeljiteljem i zaštitnikom«, Kolegij kasnije dobiti ime »Gregorijana«, koje i danas nosi.

Rimski je kolegij vršio središnju ulogu u znanstvenoj raspravi od svoga početka. Među njegovim profesorima znanosti bio je jedan od najutjecajnijih matema-

tičara 17. st., njemački isusovac *Christopher Clavius* (1538–1612). Clavius je postao najautoritativniji isusovački matematičar, i kao takav napisao velik broj tekstova koji su vršili velik utjecaj. G. 1579. imenovan je prvim matematičarom u papinskoj komisiji za reformu julijanskoga kalendara. Određivanje novoga kalendara bilo je velik uspjeh, jer je on naredbom pape Grgura XIII g. 1582. prihvaćen u katoličkim zemljama. Kao priznanje Clavius je prozvan »Euklidom 16. stoljeća«.

G. 1773, nakon ukinuća Družbe Isusove, Kolegij je povjeren rimskom svjetovnom kleru, a nakon ponovnog uspostavljanja Družbe papa Leon XII opet ga je 1824. predao Družbi.

G. 1873. Rimski je kolegij ponovno preseljen u Palazzo Borromeo u Via del Seminario. Tu se sada nalazi isusovački Collegio Bellarmino. Iste je godine, 4. prosinca, papa Pio IX dao Kolegiju titulu »Pontificia Universitas Collegii Romani«, a rektor se smio potpisivati kao »Rettore della Pontificia Università Gregoriana«.

Sveučilište je toliko poraslo da je g. 1919. papa Benedikt XV na Piazza della Pilotta kupio teren s namjerom da podigne novu zgradu gdje bi se smjestilo sveučilište. Kamen temeljac bio je postavljen g. 1924, a zgrada je otvorena g. 1930. Piazza della Pilotta u samom je središtu Rima, na uglu Kvirinalskog brežuljka, vrlo blizu Fontane Trevi.

Gregorijansko sveučilište ima istaknut rekord ostvarenja, davši Crkvi niz vodećih ljudi: među njima je 60 svetaca i blaženika, 17 papa (8 od posljednjih 11), više od 900 od gotovo 4500 živućih biskupa, trećina sadašnjih kardinala. Kao što je vjerujem kod nas svima poznato, student Rimskoga kolegija bio je i naš veliki znanstvenik isusovac Ruđer Bošković.

Prigodom posjeta Gregorijani 3. 11. 2006. papa Benedikt XVI je istaknuo njezinu važnost. Među ostalim je rekao: »Svatko poznaje veliko dostignuće što ga je Rimski kolegij postigao na područjima matematike, fizike, astronomije. Dovoljno je podsjetiti da je kalendar, nazvan 'gregorijanski', jer ga je želio moj predšasnik Grgur XIII., danas primjenjivan na čitavome svijetu, bio izrađen g. 1582. od o. Christofera Clavia, profesora na Rimskom kolegiju. Treba također spomenuti i o. Mattea Riccia, koji je znanje dobiveno kao učenik o. Clavia ponio sve do daleke Kine, kamo je otišao kao svjedok vjere«.

Kolegij u Coimbri. Isusovci su došli na Iberski poluotok još za Ignacijeva života, oko godine 1548. Nisu se mogli smjestiti u Salamanci, ali su otvarali druge studijske centre. Ustanovili su poznati *Kolegij u Coimbri*. Glavna je ličnost toga kolegija bez sumnje bio o. *Pedro da Fonseca* (Petrus Fonseca) (1548–1597). U Družbu je stupio upravo u Coimbri, a studirao je na novoosnovanom Sveučilištu u Evori. U Kolegiju u Coimbri dobio je katedru filozofije. Istaknuo se osobito svojim komentarima Aristotelovih spisa. Zbog toga je zaslužio naziv »coimbrijski Aristotel«. Djela su mu: *Institutionum dialecticarum* (1564), *Isagoge philosophica* (1591), a osobito *Commentariorum in libros metaphysicarum*, izdan tek poslije njegove smrti. (Köln, 1615; reprint 1965). Taj njegov komentar je prema sudu poznavalaca uzoran i s filološkoga i s filozofskoga gledišta, baš kao i ostala djela škole iz Coimbre. Tu je grčki tekst nanovo preveden na latinski jezik, ali su predstavljena i razna srednjovjekovna tumačenja, kao i renesansno–humanistička tradicija. Pod njego-

vim vodstvom isusovci su uspješno stvorili golem komentar Aristotelove filozofije, poznat pod imenom *Collegium Conimbricense* ili *Cursus Conimbricensium*. Coimbriški komentari su skupina od pet svezaka tumačenja glavnih Aristotelovih djela koja su isusovci napisali na Sveučilištu u Coimbri između g. 1592. i 1606. Inicijativa toga projekta, kao i čuveni komentar *Metafizike*, dolazi od Pedra da Fonsece, koji kasnije taj zadatak povjerava o. Manuelu Goisu. Tu nalazimo među ostalima komentare *Fizike* (1592) *O nebu* (1592), *Nikomahove etike* (1593), *O duši* (1598) te konačno *In universam dialecticam Aristotelis* (1606, dakle, poslije Fonsecine smrti). Kažu da je taj komentar postao pravi bestseller u Europi prve polovice 17. st. i u katolika i u protestanata, s mnogim izdanjima u Veneciji, Lyonu, Kölnu i Mainzu. Dijalektika je čak bila prevedena na kineski g. 1631–32, a u jednom pismu Mersennu spominje je i Descartes.

Kao zanimljivost ističe se da je Fonseca u svome komentaru knjige Lambda iz *Metafizike* odstupio od tradicionalnog tumačenja uzročnosti Aristotelova prvoga pokretača, koju su, još od Aleksandra Afrodizijskog preko Tome Akvinskog, tumačili svršno, osobito izraz za uzročnost: »pokreće kao 'voljeno'« (κινεί ὡς ἐρώμενον, 1072b 3), koju nepokrenuti pokretnik vrši ukoliko je predmet ljubavi onoga koga pokreće. Fonseca je prekinuo tu tradiciju davši Aristotelovu nepokretnom pokretaču i eficientnu uzročnost.

Francisco Suarez (1548–1617) sigurno je najistaknutija ličnost isusovačke španjolske skolastike, te je dobio naslov *Doctor eximius et pius* (izvanredni i pobožni učitelj). Rođen je u Granadi g. 1548, a umro u Lisabonu g. 1617. Predavao je teologiju i filozofiju na sveučilištima u Španjolskoj: u Avili i Segoviji, Valladolidu i Alcali, te onda u Coimbri i Rimu.

Postao je znamenit svojim poučavanjem na sveučilištima na Iberskom poluo-toku. Bio je teolog, ali i filozof. Na filozofskom je polju najviše pružio u metafizici i filozofiji prava.

Njegovo veliko filozofsko djelo *Disputationes Metaphysicae* bez sumnje je jedan od najkvalitetnijih, najpotpunijih i najjasnijih priručnika skolastičke metafizike. To djelo ne predstavlja komentare, nego u njemu nalazimo originalne rasprave o glavnim metafizičkim temama: o biću, o njegovim kategorijama i uzrocima. Svaki poznavalac skolastike u njemu će prepoznati skolastičku metafiziku kao majstorsko izlaganje problema koje valja rješavati, kao i Suarezova originalna rješenja.

Njegove glavne i ujedno originalne misli u metafizici, kojima se razlikuje od tomizma, su: načelo individualnosti temelji se na konkretnom vlastitom entitetu bića; čista potencijalnost materije; pojedinačno biće je predmet izravne intelektualne spoznaje; distinkcija između esencije i egzistencije u stvorenih bića nije realna nego pojmovna; mogućnost da se duhovne supstancije samo numerički razlikuju jedna od druge.

U mnogo raspravljanoj pitanju o općim pojmovima (univerzalijama) Suarez drži srednji stav između realizma Dunsca Scota s jedne i ekstremnog nominalizma Vilima Occhama s druge strane. Smatraju ga »umjerenim« nominalistom. Drži da je jedina prava i realna egzistencija u svijetu pojedinačno biće, jer bi tvrdnja da

opći pojmovi egzistiraju *ex parte rei* reducirala individualna bića na puke akcidente nevidljive forme.

Suarezova je filozofija istaknuta interpretacija skolastičke sinteze. Ona pokazuje zamjetni napor sistematizacije, kombinira tri škole dostupne u to vrijeme: tomizam, skotizam i nominalizam. Mnogo je svoje građe preuzeo od tomizma, ali je u važnim pitanjima napustio nauk Andeoskoga učitelja, te ga se sigurno ne može smatrati komentatorom Tomine metafizike i psihologije. Uživao je glas najvećeg metafizičara svoga vremena. Utemeljio je vlastitu školu, suarezijanizam.

U teologiji se Suarez priklonio nauku Luisa Moline, slavnoga isusovačkog profesora na Sveučilištu Evora. Molina je nastojao pomiriti nauk o predestinaciji s ljudskom slobodnom voljom i s učenjem dominikanaca o predestinaciji. Suarez je nastojao pomiriti to gledište s ortodoksnijim naucima o djelatnosti milosti i osobito izbora. Držao je da su svi ljudi dionici apsolutne dostatne milosti, ali je izabranima dana milost koja se tako prilagođuje njihovim posebnim dispozicijama i prilikama da se oni nepogrješivo, premda u isto vrijeme sasvim slobodno, prepuštaju njezinom utjecaju. Taj je posrednički sustav poznat pod imenom »kongruizam«.

S obzirom na svoju teoriju o pravu, postao je veoma poznat tezom o prirodnom pravu i o statusu monarha. U djelu *De legibus* postavlja razliku između naravnog i međunarodnog prava koje se zasniva na običaju. Odbija teoriju o vladi i božanskom pravu kraljeva. Argumentirao je protiv teorije o socijalnom ugovoru. Smatra da ljudi posjeduju društvenu narav koja im je dana od Boga, a to znači da si mogu postavljati zakone. Društvo može postavljati vladare, a ako ih može postaviti, onda ih može i zbaciti s vlasti. Često se navodi sljedeći njegov odlomak: »... ako legitimni vladar vlada tiranski i ne može se naći nikakvo drugo sredstvo za samoobranu osim protjerivanja i skidanje s vlasti kralja, onda ga narod, djelujući kao cjelina (...) može zbaciti.« Na poticaj pape Pavla V napisao je raspravu o kršćanskim vladarima u Europi pod naslovom *Defensio catholicae fidei contra anglicanae sectae errores*, u kojoj odbacuje zakletvu odanosti kralju što ju je zahtijevao engleski kralj James I, koji je to Suarezovo djelo dao spaliti usred Londona i zabranio njegovo čitanje.

Suarezova djela najprije su izdali portugalski isusovci u 17. stoljeću, zatim su objavljena u Veneciji u 23 sveska in folio i konačno je slijedilo pariško Vivès izdanje u 28 svezaka.

»Suarezova predavanja« održavala su se na više sveučilišta — Valladolid, Salamanca (1729), Alacala (1734) — i različiti skolastički autori pisali u svoja djela *ad mentem Suarezii*.

Luis de Molina (1535–1600) jedan je od najučenijih i najpoznatijih teologa Družbe Isusove. Plemičkog je podrijetla, rođen u Cuenci, Nova Kastilija, Španjolska, a umro u Madridu. U dobi od 18 godina stupa u Družbu Isusovu u Alcali te je nakon novicijata poslan na filozofske i teološke studije u Coimbru u Portugal. Tamo se tako iskazao da je po njihovom svršetku postavljen za profesora filozofije u Coimbri, a nekoliko godina kasnije i na katedru teologije na cvjetajućem sveučilištu u Evori.

Kroz dvadeset godina neumornog rada i pobožnosti s velikim je uspjehom izlagao *Sumu* svetoga Tome pozornim studentima. G. 1590. povukao se u svoj rodni

grad Cuencu i posvetio isključivo pisanju i pripravljanju za tisak rezultata svojih dugih studija. Dvije godine kasnije Družba je otvorila specijalnu školu za znanost moralne filozofije u Madridu te je poznati profesor bio pozvan iz svoje samoće i imenovan na novoosnovanoj katedri. No samo pola godine nakon što je preuzeo novi posao pretekla ga je smrt. Neobičnom slučajnošću istoga dana, 12. listopada 1600, »Congregatio de auxiliis«, osnovan u Rimu za istraživanje Molinina novog sustava milosti, poslije drugog ispitivanja njegova djela *Concordia* nepovoljno izvještava papu Klementa VIII o njegovu sadržaju. Molina nije bio samo neumoran student nego i dubok i originalan mislilac. Njemu dugujemo važne doprinose u spekulativnoj, dogmatskoj i moralnoj teologiji, kao i u pravnoj znanosti. Originalnost njegova duha pokazuje se i u novom obrađivanju starih skolastičkih tema te njegovim radovima u novim pravcima teološkog istraživanja.

Glavni Molinin doprinos teološkoj znanosti nalazimo u djelu *Concordia*, na koje je potrošio trideset godina najupornijeg rada. Puni naslov toga famoznog djela jest *Concordia liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione ad nonnullos primae partis D. Thomae articulos* (Lisabon, 1588). Kao što već i sam naslov naznačuje, djelo se ponajprije bavi teškim problemom izmirivanja milosti i slobodne volje.

Glede nakane i glavnoga sadržaja djelo možemo shvatiti i kao znanstveno opravdanje tridentinskog nauka o nepromjenljivosti čovjekove slobodne volje pod utjecajem djelatne milosti (Sess. VI. cap. V–VI; can. IV–V). To je ujedno prvi pokušaj pružanja striktnoga logičkog tumačenja velikoga problema milosti i slobodne volje, predznanja i providnosti te predestinacije za slavu ili propast na svim novoj osnovici, uz iskreno suočavanje sa svim mogućim prigovorima. Ta nova osnovica, na kojoj počiva sav molinistički sustav, jest božanska scientia media.

Da bi objasnilo unutrašnju povezanost s tradicionalnim učenjem, ovo djelo preuzima oblik komentara nekih dijelova »Teološke sume« Tome Akvinskog (I, q. 14, 13; q. 22–23), u kojima je riječ o Božjem znanju, providnosti i predestinaciji. Tako je Molina postao prvim isusovcem koji je pisao komentare Tomine »Sume«. Što se tiče stila, djelo se ne može previše pohvaliti. Latinitet je težak, rečenice su duge i zamršene, a razvučeno izlaganje i često ponavljanje istih ideja umara. Ukratko, *Concordia* nije ni lagano, ni ugodno djelo za čitanje. Ipak, veći dio nejasnoća može se pripisati samom sadržaju materije. Možemo slobodno reći da rasprava o Molininoj nauci ne bi nikada rezultirala tolikim nasiljem i gorčinom da je njegov stil bio jednostavniji i izrazi manje dvoznačni.

Njegovo je djelo postalo uzrokom povijesne kontroverze koja je stoljećima bjesnila između tomista i molinista, i koja se nije potpuno slegla ni danas. »Concordia« je postala kamen spoticanja u školama i pridonijela žalosnoj neslozi među teolozima, osobito dominikanskog i isusovačkog reda.

No kao čovjek, svećenik i redovnik Molina je i u svojih najžešćih protivnika pobuđivao poštovanje. Tijekom cijeloga života njegove su kreposti bile izvor saždivanja svima koji su ga poznavali. Uz spremnu poslušnost on je združio i istinsku i iskrenu poniznost. Na smrtnoj postelji, upitan što želi učiniti sa svojim spisima, odgovorio je u svoj svojoj jednostavnosti: »Družba Isusova može učiniti s njima što

želi«. Njegova ljubav prema evanđeoskom siromaštvu bila je veoma izvanredna: unatoč tjelesnoj slabosti zbog prevelikog rada, nikada nije tražio bilo kakve povlastice u odijevanju ili hrani. Bio je čovjek velikoga mrtvenja sve do svršetka svoga života.

1.3. Doprinos »hrvatskih« isusovaca filozofiji i teologiji do ukinuća Reda

1.3.1. Zagrebački kolegij — Zagrebačka akademija

Isusovci, došavši g. 1606. u Zagreb, odmah otvaraju gimnaziju (1607). Dvadeset godina kasnije otvaraju je u Rijeci (1627) te nakon devet godina u Varaždinu. Već se u šestom, najvišem razredu Zagrebačkoga kolegija, predavala retorika, dok se filozofija smatrala podlogom i pripravom za studij teologije. U školskoj godini 1638/39. prvi se put u shematizmu nalazi i profesor dijalektike. Godine 1643. već se razmišljalo o otvaranju filozofskog zavoda u kojem bi se predavala logika, no naum nije uspio jer se nisu našla sredstva za uzdržavanje profesora. Filozofski je tečaj ipak otvoren g. 1653/4, ali se predavanja, čini se, nisu održavala sve do 1662. Tad je ustanovljen *Triennium Philosophicum*, gdje se predavala logika, fizika i metafizika. Prvi dan filozofskoga studija bio je 6. studenoga 1662. kad je o. Stjepan Glavač održao *prolusio academica*, predavanje na latinskom jeziku koje je, premda je bilo tiskano, nažalost izgubljeno.

Filozofski studij u Zagrebu u svojem se programu i nastavnim zakonikom držao isusovačkoga *Ratio studiorum Societatis Jesu*, prema kojemu filozofska nastava mora trajati tri godine u tri tečaja, svaki s jednim profesorom. U prvom tečaju bile su logika i matematika, drugom fizika, a u trećem metafizika s teodicejom i etikom. Temelj predavanja bila su Aristotelova djela.

Prvo filozofsko tiskano djelo mlade Zagrebačke akademije bila je *Philosophia peripatetica*; napisao ju je profesor toga trijenija o. *Franjo Jambrehović*, a tiskana je u Beču g. 1669. kod Ivana Jakoba Körnera. Na svečanoj disputi u čast akademijinog mecene prepošta Nikole Dijaneševića tu je filozofiju prvi u Zagrebu branio svršeni filozof Ivan Desput.

Sadržaj Jambrehovićeve knjige uglavnom odgovara filozofskim tečajevima koji su se predavali na studiju. Nakon uvoda slijedi logika u pet odsjeka i obuhvaća 165 stranica, zatim fizika — najobimniji dio knjige od 240 stranica te konačno metafizika koja je zapravo samo kratak nacrt od 12 stranica, jer autor nije bio pripremio rukopis predavanja iz metafizike prije tiskanja knjige. Naš povjesničar o. Miroslav Vanino u svojoj knjizi *Isusovci i hrvatski narod* spominje: »Ovu tako vrijednu knjigu još do danas nije nitko proučio niti o njoj napisao stručni prikaz, a zaslužila je«³ (I. 192). To će tim manje biti slučaj danas, jer je riječ o knjizi pisanoj latinskim jezikom, a danas gotovo da vrijedi pravilo: »latina non leguntur«.

Na zamolbu zagrebačkog biskupa Franje Ergeljskog osnovana je g. 1634. na Griču i Katedra za moralnu teologiju koju će slušati i dijecezanski klerici, i zbog

3 M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, I, 192.

toga je u Zagreb stigao profesor moralke o. Grgur Fetsch, jedan od cenzora velikoga teološkog djela *Cursus Theologicus* od 9 svezaka. Svrha te discipline bila je više praktična i pripremljala je slušače da budu vrsni župnici i djelitelji sakramenata (*peritos parochos seu sacramentorum administratores*). Zanimljiva je činjenica da je Marija Terezija preko o. generala isusovcima zabranila da u moralnoj teologiji naučavaju probabilizam.

U Zagrebačkoj se akademiji počelo predavati kanonsko pravo školske godine 1726/27, a prvi je profesor bio Zagrepčanin o. Franjo Janešić. Javna rasprava iz kanonskog prava spominje se prvi put g. 1750. U vremenu od 47 godina do ukinuća Reda kanonsko su pravo 33 godine predavali Hrvati, a ostalih 14 godina profesori drugih narodnosti.

Viši teološki studij otvoren je tek akademske godine 1746/47, a nastava spekulativne teologije vršila se prema uputama u *Ratio Studiorum*. Broj slušača spekulativne teologije poznat je samo za 11 godina, a broj se penjao do 148, dok se broj svih slušača viših škola (filozofa i bogoslova) u šestom i sedmom desetljeću 18. st. kretao između 180 i 250. Teološki spisateljski rad profesora Zagrebačke akademije uglavnom je tematizirao istočni raskol. G. 1754. o. Antun Werntle izdao je u Zagrebu djelo pod naslovom *Controversiae Ecclesiae Orientis et Occidentis disputationi publice propositae in Academia regia Zagrabiensi Soc. Jesu, anno MDCCLIV. mense Augusto*. Vrednije, zanimljivije i opsežnije djelo o grčkom raskolu napisao je međimurski Hrvat Ivan K. Šimunić, koji je bio profesor na Sveučilištu u Košicama, pod naslovom: *Brevis Notitia schismatis graeci et controversiarum orientalium, in quaestiones didacticis, chronologico–historicas et dogmaticas digesta*.

Kao što vidimo, isusovci su u svojoj Akademiji na Griču, unatoč trajnim, ponajviše financijskim teškoćama, razvili živu filozofsku i teološku znanstvenu djelatnost, ponajviše poučavajući, ali i pišući. No budući da su se u to vrijeme u nastavi upotrebljavala djela napisana latinskim jezikom i tiskana u Europi, a i zbog troškova, u Hrvatskoj se tada nije puno izdavalo.

1.3.2. Požeški, Dubrovački i Riječki kolegij

Osim u Zagrebu, isusovci su i u Požegi imali »malu akademiju«. Biskup Franjo Thauszy isposlovaio je da Dvor od isusovačkog reda zatraži da se u Požeškom kolegiju uvede studij filozofije, a zatim i studij moralne teologije. Red se odazvao tome pozivu. U prvom godištu predavale su se logika i metafizika, a u drugom opća i specijalna fizika. Bilo je to osnivanje javnoga visokog učilišta u istočnoj Hrvatskoj, koje je i otvoreno na početku školske godine 1760/61. Od g. 1761. do 1773, dakle do ukinuća isusovačkog reda, prosječni broj filozofa bio je 31 (najviše 40, a najmanje 25). Većina su bili svjetovni studenti. Nakon završenoga drugog tečaja filozofije započinjala su predavanja iz moralne teologije, koju je predavao samo jedan profesor. Najmanji broj slušača bio je g. 1771. sedam, a najveći g. 1767. jedanaest. Nakon ukinuća Reda (1773) Požeška akademija opstala je još tri godine, pa su krajem 18. st. u Slavoniji ostale samo gimnazije.

U *Dubrovačkom* se kolegiju filozofija predavala već g. 1692, što je zahtijevala dubrovačka vlada. No kasnije su ta predavanja bila dokinuta, ali je studij filozofije uveden tek g. 1749. nalogom rimskog provincijala. Predavala se i moralna teologija.

U *Riječkom* kolegiju filozofija se počela predavati g. 1725/26. Predavao ju je samo jedan profesor prema *Ratio studiorum*. U tom se kolegiju već u 17. st. dva puta predavala i moralna teologija, koja se obično zvala *casus conscientiae*, a treći put je studij moralne teologije uveden g. 1727/28. i trajao je sve do ukinuća Reda.

1.3.3. Hrvatski teološki pisci

Navest ćemo samo nekoliko istaknutijih hrvatskih isusovaca koji su napisali djela teološkog sadržaja, uglavnom za dušobrižničke svrhe.

1. Najviše je strogo teoloških djela izdao *Franjo Pejačević* (1707–1780?), koji je godinama bio profesor — najprije filozofije, a zatim teologije na visokim školama u Zagrebu, Trnavi, Beču te najdulje u Grazu. U to je vrijeme izdao niz solidnih teoloških djela na latinskom jeziku: O sakramentima uopće, napose o krstu i potvrdi, O sakramentu presvete Euharistije, O teološkim izvorima, O Bogu trojednom, O milosti i zaslugi. I on je napisao djelo *Controversiae Ecclesiae orientalis et Occidentalis*.

2. Djelo pod istim naslovom izdao je dvije godine kasnije, kao što je već spomenuto, o. *Antun Wernle*, profesor u Zagrebu.

3. O. *Ivan K. Šimunić* izdao je kratku povijest grčkoga raskola: *Brevis Notitia schismatis Graeci et controversiarum orientalium*, koja je nastala iz predavanja što ih je držao na Akademiji kao profesor kontroverza, a tiskana je g. 1763.

4. Pučkim stilom napisao je o grčkom raskolu jedno od najopsežnijih i ujedno jedno od prvih učenih djela pisanih hrvatskim jezikom o. *Antun Kanižlić* pod dugim naslovom *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja Crkve istočne i zapadne...*

5. Teolog *Josip Marinović* pisao je spise iz dogmatske teologije, zatim moralne propovijedi, panegirike, akademske disertacije.

6. *Juraj Bašić* napisao je latinsko djelo namijenjeno svećenicima, napose ispovjednicima: *Instructio sacerdotum et summa eorum casuum qui in administrandis Novae legis Sacramentis confessariis occurrunt*. Djelo je ostalo u rukopisu.

7. *Josip Karina* (*Carina*) napisao je *Casus Conscientiae in usum Dioecesis Tergestinae* (4 sveska).

8. *Matija Šambar* poznavao je mađarski jezik i njime je napisao niz apologetskih i polemičkih teoloških spisa, osobito zbog luterana i kalvinaca.

Svakako valja spomenuti i Bartola Kašića i njegov prijevod čitavoga Svetog pisma na hrvatski jezik, koji nažalost nije bio tiskan, te je ostao u rukopisu sve do naših dana, a o kojemu je u posljednje vrijeme bilo mnogo riječi zaslugom o. Vladimira Horvata.⁴

4 Usp. V. Horvat, *Bartol Kašić — otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb 1999.

I u *mariologiji* su hrvatski isusovci bili djelatni. Najveće tiskano djelo o B. D. Mariji napisao je Splitsanin *Lovro Grizogono* pod naslovom *Mundus Marianus* — tri sveska od preko tri tisuće stranica.

Juraj Habelić je napisao *Zrcalo Mariansko*. O. Vanino veli: »Kad iza Grizogonova *Marijina svijeta* uzmeš proučavati *Zrcalo Mariansko* Jurja Habelića, pri duši ti je kao da si iz veličajne katedrale ušao u kapelu, malenu, doduše, prostorom, ali lijepu. U njoj ti je voljko pri srcu, sve je tu domaće...«⁵.

Najopširnije starije djelo o Mariji napisano hrvatskim jezikom je *Utočište Blaženoj Dívici Marii... Antuna Kanižlića*.

Osim toga, hrvatski isusovci su se istaknuli i kao pisci molitvenika, katoličkih katekizama (Aleksandar Komulović, Bartol Kašić, Juraj Habelić, Bernard Zuzorić, Juraj Muliš) te spisa za njegovanje duhovnoga života, osobito prijevoda Tome Kempenca (Bartol Kašić). Tu spada književno djelo o Jurja Habelića *Prvi otca našega Adama greh*.

2. Isusovci u 19. i 20 stoljeću

Družba Isusova, koja nakon g. 1773. i službenog dokinuća od pape Klementa XIV zapravo nikada nije potpuno nestala, zadržala se u nekim zemljama, kao u Bjelorusiji i Pruskoj te na Siciliji. Papa Pio VII opet je službeno obnovio Red g. 1814. Javlja se u burnom vremenu opadanja i potpunog raspada sustava skolastičke filozofije i teologije. Isusovci se opet uklapaju u crkveni orkestar filozofskih i teoloških nauka koji se počeo obnavljati pod nazivom *neoskolastika*. No isusovački orkestar u vrijeme druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća funkcionira u disonantnom obliku. Dok se skupina katoličkih filozofa i teologa, među njima i isusovaca, trudi oko toga da katolički (skolastički) nauk uskladi i pomiri s novim (modernim) duhom, nastalim poslije Kantove i Hegelove filozofije u Europi, ponajviše na njezinu sjeveru, druga im se skupina, ponajviše u mediteranskim zemljama Italiji i Španjolskoj, nastoji što upornije i oštrije suprotstaviti. Ovi posljednji dobivali su vjetar u leđa iz Vatikanske palače. Pogledajmo kratko kakvu su tu ulogu imali istaknuti isusovci.

2.1. Neoskolastika (za i protiv)

Vrijeme početka širenja i proboja renesanse nauka Tome Akvinskog u 19. st. odlučujuće je obilježeno ličnostima iz isusovačkog reda, premda su dakako mnogo pridonijeli i dominikanci u Napulju i lazaristi u Piacenzi.⁶

Među pobornike neoskolastike i neotomizma valja od isusovaca uvrstiti braću Sordi: Serafina (1793–1865) i Domenica (1790–1880), kao i imena: Luigi Taparelli d'Anzeglio, (1793–1862) Giuseppe Pecci (brat Leona XIII) (1807–1890), Matteo Liberatore (1810–1892) i Carlo Maria Curci (1809–1891).

⁵ M. Vanino, *Isto*, III, 405.

⁶ Usp. *Christliche Philosophie im katholischen Denken*, Band 2. Styria, 1990.

Luigi Taparelli d'Anzeglio među prvima je na Rimskom kolegiju počeo promicati skolastiku i »povratak metafizici«. Među njegovim studentima nalazio se i kasniji papa Leon XIII. Izradio je naravno–pravni pristup politici i svojim velikim djelom o naravnom pravu postao raspoznavajući znak katoličkoga socijalnog nauka. Suutemeljitelj je časopisa *La Civiltà Cattolica*, u kojemu je sam napisao više od stotinu članaka, osobito kritizirajući radikalni liberalizam. On je stvorio pojmove kao što su »socijalna pravda« i »supsidijarnost«. Time je stekao naslov tvorca katoličke sociologije i politike. Njegovo najveće djelo *Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*⁷ bilo je dobro primljeno od poglavara i publike i brzo se širilo; prevedeno je najprije na njemački, a zatim i na francuski i španjolski jezik. U svojim se djelima trajno zauzimao za dijalog sa svojim prethodnicima i idejnim suparnicima, nastojeći, na skolastički način, spasiti ono što je bilo vrijedno u tim sustavima, a pobiti ono što je smatrao krivim. To se posebno vidi u njegovu stavu prema djelu Montesquieua, kojega je cijenio.

Matteo Liberatore možda je internacionalno najpoznatiji talijanski neoskolastik. Njegovo je glavno djelo, *Institutiones logicae et metaphysicae*, doživjelo u deset godina jedanaest izdanja i uz druga njegova djela postalo klasikom talijanske neoskolastike. Neoskolastici svoje ideje ponajviše šire novoosnovanim časopisom *La Civiltà Cattolica*, koji prvi put izlazi 4. travnja 1850. u Napulju, ali se već iste godine seli u Rim te u kratkom vremenu doživljava očit procvat. Filozofsku su redakciju vršili Taparelli, Liberatore i Serafino Sordi, a protagonist toga djela bio je isusovac Carlo Maria Curci (1809–1891). Uz Liberatorea javile su se još dvije, za skolastiku u Italiji važne, ličnosti: isusovac Giovanni Maria Cornoldi i dominikanac Tommaso Maria Zigliara.

Časopis *Civiltà Cattolica* postao je poprište borbe dviju struja među neoskolasticima isusovcima. *Civiltà Cattolica* je služila kao širitelj neoskolastike, ali je potakla i veliku polemiku na Gregorijani. Bilo je tu profesora koji se nisu baš oduševljavali obnovom skolastike, a među njima su najpoznatiji Salvatore Tongiorgi (1820–1865)⁸ i Domenico Palmieri (1829–1909). Oni nisu bili antiskolastici, ali su smatrali da se aristotelovsko–tomistička teorija o hilemorfizmu protivi modernim znanostima, pa su zato odbijali strogi tomizam. Uz njih je pristajala i tzv. »rimska škola« [Giovanni Perrone (1794–1876), Carlo Pasaglia (1812–1887) i donekle Johann Baptist Franzelin (1816–1886)]. Oni su se suprotstavljali ograničavanju kršćanske filozofije samo na tradiciju 13. stoljeća. Tongiorgia i Palmieria je osobito kritizirao *Giovanni Maria Cornoldi* (1822–1892) u ime tomističkog hilemorfizma, i to tako oštro da je bio premješten u Brixen. Tu na njemačkom izlazi njegova knjiga *Die antikatholische Philosophie* u kojoj zastupa integralistički tomizam: postoji samo jedna prava katolička filozofija, i to je tomizam (njegov učenik *Guido Mattiussi* pretočit će to u poznate 24 teze). Tu filozofiju valja jednostavno prihvatiti u poslušnosti. Hilemorfizam ne može potpadati pod neku diskusiju. Čitava no-

7 Vol. I–II, Roma 1855.

8 Spomenimo da je Josip Stadler na hrvatski preveo logiku Tongiorgia i tiskom je izdao g. 1872.

vovjekovna filozofija samo je protestantizam i zabluda koju valja pobijati. Cornoldi čak kaže da je tomistička filozofija djelo papinstva, a time i djelo božanskog nadahnuća.

Prepirku stišava isusovački general Beckx, a dovršava enciklika Leona XIII *Aeterni Patris*, 1879. Njome je neoskolastičku filozofiju poduprlo i crkveno učiteljstvo, a to je značilo da je postala mjerilo svake filozofije unutar Katoličke crkve. Ona je ujedno značila pobjedu integralizma. Primjer za to je obračun s Gregorijanom. Leon XIII je uklonio sve profesore koji nisu bili tomisti i zamijenio ih drugima, a Cornoldia je uzeo za svoga glavnog savjetnika i urednika časopisa *Civiltà Cattolica*. Tako su dakako izgubili svoja mjesta Palmieri, Camillo Mazzella (1833–1900), Valentino Casajoana (1828–1889), José Juan Urráburu (1844–1904), Santo Schiffini (1849–1906), a integralistički tomizam koji su zastupali *Louis Billot* (1846–1931) i *Guido Mattiussi* doživljava procvat. 8. svibnja 1880. osniva se Accademia Romana di S. Tommaso d'Aquino. Njezini prvi predsjednici bili su kardinali Pecci i Zigliara. U njoj su djelovale poznate osobe kao Liberatore, Cornoldi, Signoriello, Prisco, Kleutgen, Stöckl, Morgott, Gonzáles i Ortí y Lara. Sve do danas ta se Akademija ističe time što je papinska ustanova, a njezin zadatak pri osnivanju bio je »obnavljanje kršćanske filozofije prema nauku Svetog Tome Akvinskog« (»philosophiam christianam iuxta mentem S. Thomae A. ubique instaurandam«), čemu je ostala vjerna.

Za neoskolastiku još je važan tzv. *Cursus forojuliensis*, filozofski priručnik u šest svezaka koji je korišten u isusovačkim školama sjeverne Italije. Taj je priručnik bio neposredna pozadina za poznate *24 teze* tomističke filozofije, koje su bile izdane s papinim motu proprijem »Doctoris Angelici« 29. lipnja 1914 (Pio X je umro 20. kolovoza 1914). Sastavio ih je već spomenuti Guido Mattiussi, Cornoldiev učenik. O njemu je Paolo Dezza (1901–1999), isusovac, profesor na Gregorijani a kasnije kardinal, g. 1940. napisao: Mattiussi je »doista bio branitelj katoličke istine. Svojim je moćnim i izoštranim umom s tolikom lakoćom prodirao u najdublje istine te je davao dojam kako ih više posjeduje u intuiciji nego u bilo kojoj spoznaji«. ⁹

Tu svakako moramo spomenuti još jednoga velikog pobornika neoskolastike, Nijemca *Josepha Kleutgena* (1811–1883). Najveći dio svoga života proboravio je u Rimu vršeći mnoge važne službe unutar Reda i Crkve. Tu se upoznao sa spomenutim neoskolasticima, te je nastojao skolastiku utemeljiti i na području njemačkoga jezika. Njegova znamenita djela *Theologie i Philosophie der Vorzeit* (»klasično djelo neoskolastičke literature« — Maritain), pisana njemačkim jezikom, tome su puno pridonijela. Zbog njegove stručnosti biskup Martin iz Padeborna pozvao ga je za svoga savjetnika i teologa na Prvom vatikanskom saboru. On je ujedno načinio skicu kasnije enciklike Leona XIII *Aeterni Patris* kojom je filozofija i teologija Tome Akvinskog uvedena u sve katoličke teološke škole. U svojim se spisima osobito istaknuo kao oštar i nepoštedan kritičar novih teoloških struja u Njemačkoj koje su iznosili Georg Hermes (1775–1831) i Anton Günther (1783–1863).

9 *Alle origini del neotomismo*, Fratelli Bocca, Milano 1940, 132.

Glavni mu je zadatak bio pročistiti njemačku teologiju od svih natruha hegelijanizma. Time je dobio naziv inauguratora neoskolastike u Njemačkoj.

Širenju skolastike i tomizma u Njemačkoj, uz Kleutgena, mnogo je pridonio i *Albert Stöckl* (1823–1895), osobito djelima *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* (1864–66), i *Lehrbuch der Philosophie*.

S nešto manje disonantnih tonova na području filozofije javili su se isusovci u sjevernim europskim krajevima. Spomenimo samo poznatu školu »*Philosophia lacensis*« ili »*Cursus lacensis*« prema nazivu Maria Laach, benediktinske opatije koju su isusovci stekli g. 1820. Filozofski niz otvaraju *Institutiones philosophiae naturalis Tilmana Pescha* (1836–1899). Njegovo je glavno zanimanje bila suradnja u časopisu *Stimmen aus Maria Laach* [od 88. sveska (1914) pod naslovom *Stimmen der Zeit*, najvažniji časopis njemačkih isusovaca s vrlo širokim opsegom tema: iz politike i povijesti, filozofije i religija, psihologije i etnologije, geografije i kartografije, ekonomije i društva, književnosti i umjetnosti itd.], a bio je i pučki govornik. Taj je časopis kroz šest godina izdavao p. Gerard Schneemann (1829–1885), koji je bio veoma zaslužan za publiciranje »*Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum*«, poznat pod nazivom »*Collectio lacensis*«. T. Pesch se zauzima za povratak »filozofiji katoličkoga srednjeg vijeka«, koju smatra temeljem na kojem valja dalje graditi. Svi svesci *Philosophiae Lacensis* nose u naslovu dodatak »*secundum principia S. Thomae Aquinatis ad usum scholasticum*«, tj. to su bili školski priručnici. No nisu oni ropski slijedili Tomu Akvinskog. Pesch svoju prirodnu filozofiju posvećuje Albertu Velikom. Isusovci su g. 1882. protjerani iz Njemačke, prelaze u Englesku i Nizozemsku, a 1894. otvaraju filozofsko–teološku školu u Valkenburgu u Nizozemskoj. Godine 1925. osnivaju filozofski fakultet u Pullachu, u blizini Münchena. Kad je časopis *Stimmen der Zeit* početkom dvadesetih godina 20. stoljeća izvršio okret od apologetsko–defenzivnog načina pisanja i otvorio se prema dijaloškim susretima s problemima moderne i novim strujanjima u Europi i u njemačkom katolicizmu, imao je mnogo teškoća i dobivao dosta opomena od isusovačkoga generala Vladimira Ledóchowskog (1886–1942)¹⁰.

U Austriju, u *Innsbruck*, gdje se g. 1857. opet otvara teološki fakultet povjeren isusovcima, 1911. prelazi isusovački filozofski studij iz Požuna (Bratislave), pa je tu g. 1913. osnovan »*Institutum philosophicum Oenipontanum*« s pravom dodjeljivanja crkvenih akademskih stupnjeva iz filozofije. Taj je institut mnogo pridonio slavi teološkog fakulteta. Nakon dužeg traganja filozofsku je katedru preuzeo p. *Joseph Donat* (1868–1946), i držao je 35 godina. On je slijedio suarezijansku tradiciju. Napisao je i izdao niz pod nazivom »*Summa philosophiae christianae*« u više svezaka koji su obuhvaćali sve glavne predmete od logike do etike. Naslijedio ga je *Josef Santeler* (1888–1968), koji je također nastavio »insbrušku školu« u suarezijanskom duhu.

10 Usp. o tome veoma informativan članak Klause Schatza »*Stimmen der Zeit im Kirchenkonflikt. Eine innerjesuitischen Auseinandersetzung vor 80 Jahren*«, *Stimmen der Zeit*, 3/2006, 147–161.

2.2. Borba oko modernizma

Sljedeću disonancu u katoličku nauku unio je opet jedan isusovac, ovaj put iz engleskoga govornog područja. Riječ je o Ircu *Georgeu Tyrellu* (1861–1909), koji je stekao naziv *oca katoličkog modernizma*. Za njega je modernist kršćanin bilo koje crkve koji je uvjeren da se bitne istine njegove religije i bitne istine modernog društva mogu povezati u sintezu. Tyrella je u njegovoj skolastičkoj sigurnosti potresla rečenica iz Newmanove *Grammar of Assent*: »Non in dialectica placuit Deo salvum facere populum suum« (Bogu se nije svidjelo da svoj narod spasi dijalektikom). Pod utjecajem francuskih mislilaca Tyrell prekida sa skolastičkom filozofijom, te na mjesto spekulacije stavlja iskustvo. Odbija intelektualizam u teologiji koji želi o Bogu govoriti spekulativnim konstrukcijama. Objava je nadnaravno iskustvo stvarnosti od Boga potaknutih, a teologija je prirodna, privremena i pogrešiva analiza toga iskustva.

Pokret koji je u povijest ušao pod nazivom »modernizam« (koji su mu dali njegovi protivnici) htio je biti pokušaj da se »stara vjera« pomiri s »novim vremenom«, pokušaj posredovanja između protivnosti objave i povijesti, istine i svijesti, milosti i naravi, Crkve i svijeta, Boga i čovjeka, koji je morao propasti zbog toga što su željeli dokinuti svaku napetost koja vlada među tim protivnostima. I njegovi su se zastupnici veoma razlikovali već prema nejednakim kulturnim, religioznim i političkim pretpostavkama u raznim zemljama.

Papa *Pio X* enciklikom *Pascendi dominici gregis* (1907; misli se da ju je sastavio, uz druge, i isusovac kardinal Billot) oštro je osudio taj pokret, a glavni su prigovori bili protiv sljedećih mišljenja što su ih, navodno, zastupali »modernisti«: *agnosticizma* koji poriče sigurnu spoznaju istine ili spoznatljivost nadosjetnih stvarnosti; *immanentizma* koji u religiji gleda isključivo vitalni fenomen života kao osjećaj božanskog; *simbolizma* koji religijske iskaze i dogme smatra samo simbolima i projekcijom religioznog osjećaja; te *evolucionizma* koji zastupa promjenljivost dogmi, kao što je promjenljiv i sam religiozni osjećaj. Zbog velike antimodernističke borbe (upravo hajke) Papa je izdao i motuproprio *Sacrorum antistitum* 1. rujna 1910, kojim je propisao posebnu formulu zakletve odbacivanja svih modernističkih zabluda, a morali su je polagati svi svećenički kandidati prije subdakonata, profesori, kanonici, župnici, nadarbenici i činovnici biskupskih kurija. Jedino profesori teologije na državnim sveučilištima nisu morali polagati te zakletve.

U jednom Tyrellovu članku o paklu postala su vidljiva njegova stajališta teološkog agnosticizma s obzirom na članke vjere o eshatologiji. U pismu talijanskim novinama *Corriere della Sera* od 1. siječnja 1906. formulira svoje izmijenjeno shvaćanje vjere: gubitak vjere ne smije se smatrati nemoralnim ako je vjera samo pristanak na dogmatski sustav. Valja razlikovati kolektivnu religioznu podsvijest Božjeg naroda od svjesno formuliranog duha i volje vladajućeg slova u Crkvi. Nije li netko zadovoljan tim formulacijama, to još ne znači da odbacuje i samu stvar. Kad se doznalo da je Tyrell autor toga članka, bio je otpušten iz Družbe Isusove i suspendiran. Tyrell je prema enciklici *Pascendi dominici gregis* zauzeo dva oštra stajališta. Zato je 22. listopada 1907. bio ekskomuniciran, a 15. srpnja 1909. je umro.

Čak je i njegov pogreb bio predmetom antimodernističke borbe: svećenik *Henri Bremond* (1865–1933), njegov prijatelj i bivši isusovac, bio je suspendiran jer je u građanskom odijelu molio pogrebne molitve.

2.3. Kerigmatička i »nova« teologija

Nakon tih jakih papirnih registara koji su donekle opet poredali note u suglasje, eto novih disonanci opet iz isusovačkih tabora! Pritom se ističu dva središta: teološki fakultet u Innsbrucku koji vode isusovci i isusovačka filozofsko–teološka škola u Lyon–Fourvièreu. Prva je škola istaknula tzv. »teologiju naviještanja« (Verkündigungstheologie, Kerygmatische Theologie), a druga teološke poticaje koji su dobili naziv »nouvelle théologie«.

Upravo zbog toga su Njemačka i Francuska zemlje koje će osuditi enciklika *Humani generis*. Innsbruška teologija naviještanja tridesetih godina 20. st. htjela je skicirati teologiju koja bi se sasvim posvetila pastoralno–praktičnim poticajima posredovanja između kerigme kršćanstva i potreba suvremenoga čovjeka, pri čemu se isključuje skolastička teologija. Ta je teologija prethodila francuskim obnoviteljskim pokretima. Ona je na tu »novu teologiju« ne samo izravno utjecala, nego je oživljavanje njihovih nastojanja nakon 1945. i institucionalno i sadržajno ovisno o zastupnicima francuske nove teologije: zastupnicima visoke filozofsko–teološke škole u Lyon–Fourvièreu — mjestu na kojemu su poučavali brojni zastupnici nove teologije ili su na njemu dobili svoju izobrazbu.

Kerigmatička teologija rodila se u mislima insbruških isusovaca, a kao njezin začetnik može se izdvojiti poznati liturgičar *Joseph Andreas Jungmann* (1889–1975) svojom značajnom knjigom »Radosna vijest i naše naviještanje vjere« (*Die Frohbotschaft und unsere Glaubensverkündigung*). Jungmann tu otkriva svoje razočaranje neuspjehom pastorala, za koji vidi samo jednu šansu: tijesna povezanost nauka o spasenju i života, milosti i naravi može se uspostaviti samo u crkvenoj kerigmi (naviještanju), a polazište naviještanja mora biti konkretan čovjek.

Jungmannove misli teološki je obrazložio *Hugo Rahner* (1900–1968) u knjizi »Teologija naviještanja« (*Eine Theologie der Verkündigung*). Po sebi vrlo različiti teolozi kao što su bili Hugo Rahner, Franz Lakner, Johann B. Lotz, Franz Dander, Christian Joseph Schröteler (1881–1955) zahtijevali su odvajanje školske teologije, čiji je formalni objekt *Deus sub ratione Deitatis*, i kerigmatičke teologije, kojoj je središnji objekt Isus Krist. Kerigmatička teologija mora svoj govor usmjeriti prema *primatelju objave*, prema slušaču Božje riječi (Hörer des Wortes).

No moguće zamke i zablude *antropomorfizma* i *subjektivizma*, a to je dosta nalikovalo već nadvladanom modernizmu, uočio je freiburški nadbiskup *Conrad Gröber* (1872–1948), koji je 18. siječnja 1948. uputio svim biskupima njemačkoga jezika poslanicu koja je postala poznata kao »Freiburški memorandum«. Tu je iznio sva svoja pribojavanja oko stanja Katoličke crkve u Njemačkoj. Izričito spominje teologiju naviještanja i knjigu H. Rahnera. On je smatrao da je ta teologija »atentat na knezove skolastike«.

2.3.1. Nova teologija u Francuskoj

Nekako u isto vrijeme, ili malo kasnije, počinje i u Francuskoj novi teološki pokret — najprije kod dominikanaca u Le Saulchoiru, a onda u ondašnjem isusovačkom studijskom centru na lyonskom brežuljku *Le Fourvière* (ime dolazi od lat. *Forum Vetus*, gdje je bio rimski *Lugdunum*). Tamo poučavaju teolozi *Henri de Lubac* (1896–1991), *Jean Daniélou* (1905–1974), *Henri Bouillard* (1908–1981). Njihova je želja bila zasnovati *egzistencijalnu* teologiju koja bi dobila naziv »nouvelle théologie« i kao takva bila osuđena. Bouillardova teza je ova: »Teologija koja ne bi bila aktualna, bila bi lažna teologija« (»Une théologie qui ne serait pas actuelle, serait une théologie fausse«). No najvažnije je ipak bilo djelo Henria de Lubaca »Nadnaravno« (*Surnaturel*, Paris 1946). U isto vrijeme Jean Daniélou piše članke u časopisu *Études* koje je dominikanac *Reginald Garrigou–Lagrange* (1877–1964), veliki pobornik neotomizma i protivnik modernizma, okarakterizirao ovako: »sav je taj pokret povratak na modernizam« (*tout ce mouvement, qui est un retour au modernisme*).

Upravo jer je Garrigou–Lagrange imao velik utjecaj u Rimu, oba su pokreta, lionski i insbruški, ubrzo bili zabranjeni. God. 1950. papa Pio XII piše encikliku *Humani generis* u kojoj izričito spominje i osuđuje oba teološka pokušaja. Francuski autori izgubili su pravo poučavanja, pokorili su se zabrani poučavanja, pa su de Lubac i Daniélou počeli izdavati važan niz tekstova i prijevoda Svetih otaca pod naslovom *Sources chrétiennes* (Kršćanski izvori). No mnogi od onda prozvanih autora postali su eksperti na Drugom vatikanskom saboru, a kasnije i kardinali: de Lubac g. 1983, a Daniélou već g. 1969. (Daniélou g. 1972. postaje članom Francuske akademije). Je li time rehabilitirana i njihova teologija?

Spomenimo još dvojicu istaknutih isusovaca 20. st., koji su također imali teškoća sa službenom crkvenom naukom. To su francuski učenjak *Pierre Teilhard de Chardin* (1881–1955) i belgijski filozof *Joseph Maréchal* (1878–1944).

Pierre Teilhard de Chardin, francuski isusovac, bio je vizionar, paleontolog, biolog i filozof, a najveći dio života ugradio je u pokušaj integriranja religioznog iskustva i prirodne znanosti, osobito kršćanske teologije s teorijama evolucije.

Teilhard je pokušao povezati teoriju evolucije Charlesa Darwina, geologiju Vladimira I. Vernadskija i katoličku teodiceju u zajedničkom pogledu na »fenomen čovjeka« (*le phénomène humain*), kojeg je promatrao samo kao jednu etapu u evoluciji koja konačno vodi do svoje posljednje točke, a ta je »kozmički Krist«. Taj bi kozmički Krist kao točka Omega ujedinio sve svijesti ili predstavljao točku privlačenja sve do duhovnoga uskrsnuća ili teofanije kozmičkoga Krista. Od Vernadskoga je preuzeo pojam noosfere kao neku vrstu kolektivne svijesti čovječanstva. On je holistički obuhvatio sav razvitak između dvije točke: točke alfa koja predstavlja stvaranje vremena i početak razvitka i točke omega na kojoj čovjek dosiže savršenu duhovnost.

Njegove su zamisli naišle na otpor službene crkvene nauke, pa su mu knjige morale seliti »karcera«, među zabranjene knjige. U posljednje je vrijeme Ivan Pavao II s više simpatije gledao na teoriju evolucije, pa se i s imena Teilharda de

Chardina počela skidati prašina zaborava. Prigodom 60. obljetnice Papinske akademije znanosti, 22. listopada 1996, Ivan Pavao II je govorom donekle šokirao javnost, uzevši u obranu teoriju evolucije. Osvrćući se na encikliku Pia XII *Humani generis* iz 1950. godine, u kojoj je rekao da »ne postoji opreka između evolucije i vjerske nauke o čovjeku i njegovu poslanju«, Ivan Pavao II je dodao: »danas, gotovo pola stoljeća nakon objavljivanja enciklike, nove spoznaje vode nas do priznanja da je teorija evolucije više od puke teorije«. Sigurno je da je taj crkveni stav pogodovao oživljavanju Teihlardova imena i nauka.

Drugi poznati isusovac 20. st. koji je revolucionirao katoličku filozofiju svojim tumačenjem filozofije Tome Akvinskoga bio je Belgijanac *Joseph Maréchal*.

Maréchal je napisao djelo *Le point de départ de la métaphysique* u pet svezaka. Predviđeni šesti svezak nije mogao biti objelodanjen. Autor je ipak imao velik utjecaj, pa su nastale marešalovske škole u Njemačkoj i Francuskoj.

Izazvan Kantovom naukom o spoznaji, koja ostaje zarobljena u okviru fenomena, Maréchal Kanta nije smatrao samo protivnikom, nego se želio okoristiti njegovom metodom vodeći je dalje, preko fenomena, do samoga bitka. Nastoji razviti ne samo teoriju nego i metafiziku spoznaje.

Mislioni koji su se trudili oko utemeljenja metafizičkog mišljenja pomoću transcendentne refleksije katkad se nazivaju »njemačkom maréchalovskom školom«, jer su bili inspirirani J. Maréchalom. Tu se osobito ističu Karl Rahner (1904–1984), Johannes Baptist Lotz (1903–1992), Walter Brugger (1904–1990) i Emerich Coreth (1919–2006).

Od svih tih je dakako najpoznatiji *Karl Rahner*, i to više kao teolog, od mnogih smatran najvećim teologom 20. stoljeća. No on je svoj misaoni put započeo kao filozof, osobito djelima *Geist in Welt* (Duh u svijetu) i *Hörer des Wortes* (Slušatelj Riječi). Osvrnut ćemo se samo na njegove filozofske misli.

U djelu *Geist in Welt* postavlja sam sebi pitanje: Kako se, prema Tomi Akvinskom, ostvaruje ljudsko spoznavanje u duhu u svijetu? Ono se najprije odigrava u svijetu iskustva; sve metafizičko spoznaje se samo u svijetu i na svijetu. U Tome se to očituje u nauci o usmjerenosti intelekta prema pojavama, tj. u nauci o *conversio ad phantasma*. Tu se postavlja i pitanje »o mogućnosti metafizike na temelju opažanja koje se zbiva u horizontu vremena i prostora«. Pitanje *mogućnosti metafizike* nalazi svoj odgovor u izlaganju da je u iskustvenoj spoznaji već prisutno metafizičko razumijevanje bitka koje uopće omogućuje iskustvo i koje sadržava metafizičko razumijevanje čovjeka i njegova povijesnog odnosa prema nadvremenskom apsolutnom. Metafizika je samo »refleksno razotkrivanje vlastitog temelja svake ljudske spoznaje koji je uvijek kao takav već unaprijed u njoj supostavljen«.

U djelu *Hörer des Wortes* Rahner je tu metafiziku primijenio na filozofiju religije i fundamentalnu teologiju i usmjerio je prema misli da je čovjek shvaćen kao biće otvoreno prema Bogu, koje mora slušati Božju riječ, koja je možda u povijesti njemu usmjerena. Tako se spoznajna metafizika prvog dijela razvija u antropologiju čovjeka pred Bogom. Čovjekova otvorenost prema bitku, koja uopće omogućuje ljudsku spoznaju, usmjeruje čovjeka prema Bogu i prema tome da mu je Bog progovorio.

Zanimljivo je da su i kritičari marešalovske filozofske škole također bili isusovci, često oni koji su poučavali na istim učilištima kao i marešalovci. Među tim kritičarima ponajviše se spominju: Erich Przywara (1889–1972), Bernhard Jansen (1877–1942), Josef de Vries (1898–1989), Anton Pechhacker, Helmut Ogiermann (1910–1995), August Brunner (1894–1985). Ta je kritika katkad povezana s kritikom Heideggera i njegova shvaćanja bitka, kao i shvaćanjem bitka u Tome Akvinskog, koje se smatra platonizirajućim. Przywara misli da je u Maréchala riječ o putu prema objektivnosti stvari preko njihove povezanosti s Bogom u Bogu, a to je put u dubinu spoznavajućeg ja, što je izraz kršćanskog platonizma u smislu Augustina i Anzelma. On misli da je Maréchal jednostrano u Tomi naglašavao platoničko–augustinovsku stranu.

Maréchalovim mislima potaknut je i najpoznatiji kanadski isusovac, filozof i teolog *Bernard Joseph Francis Lonergan* (1904–1984). Započeo je studijem Tome Akvinskog, a zatim studijem prirodnih znanosti. Rezultate svojih istraživanja iznio je u svom najznačajnijem djelu *Insight* (Uvid). To je jedno od ključnih djela novije teorije spoznaje, koje u središte svoje misli stavlja realističnu crtu transcendentnosti, tj. objektivnosti predmeta spoznaje. Ljudska spoznaja je dinamična struktura, pri čemu dinamika proizlazi iz težnje za znanjem. Ta je struktura materijalno dinamična jer se zasniva na kombinaciji osjeta i inteligencije. No ona je i formalno dinamična jer um sam ujedinjuje svoje elemente u cjelinu, što se zbiva u svijesti. Znanje je »znati da znam«, a to znači da je znanje »opravdano istinit sud«. Pitanje je spada li Lonergan među »transcendentalne tomiste«. Poput tih filozofa, i on polazi od subjekta i traži uvjete mogućnosti spoznaje pogledom u njezinu svjesnu imanentnu operativnu strukturu. Lonergan se u svom razmišljanju dosta približio filozofiji austrijskog filozofa isusovca E. Coretha, koju je izložio u svom klasičnom djelu *Metaphysik*. Corethovo »predznanje« (Vorwissen) u mnogome odgovara Lonerganovu pojmu o bitku, s tom razlikom što Lonergan ne misli da je pojam bitka neko »pred–znanje« ili »su–znanje«, nego je on heuristička anticipacija bitka u svjesnoj, inteligentnoj i racionalnoj težnji koja se afirmira u pojedinačnim sudovima. Znanje bitka je sveukupnost svih istinitih sudova, a to je praktično nedostižan ideal.

Doprinos Lonerganove teorije je »zaokret od ideala bez–subjektivne spoznaje prema pronalasku općega kriterija objektivnosti u subjektu«. Naša spoznaja sadrži »osobni element odgovornosti pred bitkom«. Epistemologija mora biti filozofija spoznaje koja uzima u obzir otvorenost napretka kategorijalnog znanja i na razini teorija, i na razini paradigmi, i »polimorfizam« vidika sadržaja ljudske svijesti.

2.4. *Hrvatski isusovci nakon 1814.*

Nakon ponovne uspostave Družbe isusovci dolaze u hrvatske krajeve tek povremeno, uglavnom kao pučki misionari pozvani od pojedinih biskupa (o tome se može pročitati u nizu članaka Valentina Miklobušca u OŽ). Dolaze u Požegu 1858. i otvaraju kolegij. Zbog velikog otpora liberalnih snaga te izmišljenih afera morali su napustiti Požegu.

Još u 19. stoljeću austrijski isusovci dolaze u tek od turske vladavine oslobođenu Bosnu, u Travnik, gdje po svojem običaju odmah otvaraju školu, gimnaziju, koja će zalaganjem prvoga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera postati nadbiskupskom klasičnom gimnazijom i sjemeništem, a Stadler je povjerava isusovcima, te je oni vode sve do nesretnih ratnih stradanja u četrdesetim godinama 20. st. Nakon rata nove komunističke vlasti protjeruju isusovce, a zgradu konfisciraju, učinivši od Crkve sv. Alojzija skladište. Škola u Travniku nije bila samo za svećeničke kandidate nego i za ostale učenike, ne samo katolike nego i pravoslavce i muslimane. Tako su isusovci već tada prakticirali međureligijsku toleranciju koju danas svi ističemo. U Travniku započinje s radom Vrhbosanska bogoslovija, koju je Stadler također povjerio isusovcima i za koju je sagradio lijepu zgradu u Sarajevu. I ona je doživjela istu sudbinu kao i gimnazija u Travniku, te je 1947. bogoslovija bila službeno zabranjena, a veliki dio zgrade konfisciran i nacionaliziran. (Isusovci su uspjeli sačuvati jedan dio u katu i ostati tamo opslužujući Crkvu sv. Ćirila i Metoda).

U Sarajevskoj bogosloviji teologija se predavala isključivo za svećeničke kandidate, na latinskom jeziku, što je omogućilo predavanja i isusovaca iz Europe. Oni su se uglavnom držali skolastičkih udžbenika koje su dobivali iz europskih isusovačkih studijskih središta, uglavnom iz Rima. Budući da su se neki profesori, npr. Franjo Šanc, držali više suarezijanske tradicije, nisu imali šanse probiti se na europskom planu, na kojem je dominirao neotomizam.

Unatoč mnogim protivljenjima, ali zalaganjem zagrebačkog nadbiskupa Jurja Posilovića, isusovci dolaze u Zagreb tek 1901. g., grade rezidenciju i baziliku u Palmotićevoj ulici i nastoje pastoralno djelovati pučkim misijama i vođenjem Marijinih kongregacija.

U Zagrebu isusovci nisu imali nikakve školske ustanove sve do 1937, ali su ipak nastojali djelovati i na teološkom, i na filozofskom području — vođenjem Marijinih kongregacija za razne uzraste: gimnazijalce, akademičare, odrasle i starije, itd. U tom okviru su se, uz molitvu i duhovni život, pretresala i razna teološka i filozofska pitanja.

G. 1937. isusovci otvaraju Filozofski institut, uglavnom za obrazovanje svojih mladih članova. Iste godine preuzimaju od nadbiskupa Antuna Bauera povjerenu im nadbiskupsku gimnaziju na Šalati, koju vode sve do 1998. g., i koja svoj rad nije prekidala ni u teškim ratnim i poratnim godinama (Drugi svjetski rat) kad je veliki dio zdanja oduzet za vojnu bolnicu.

U komunističkom režimu, kad bile zabranjene Marijine kongregacije i gotovo sav katolički tisak, isusovci su tome nastojali doskočiti svojim tematskim propovjedima u Bazilici Srca Isusova (poznate tzv. »akademske« propovijedi nedjeljom u 11 sati) i veoma dobro posjećenim »korizmenim konferencijama«, jednosatnim govorima tri večeri prije Cvjetnice. Tu su se izredali ponajbolji govornici: oo. Filip Jöhler, Mijo Škvorc (kasniji pomoćni biskup), Josip Egon Scheibel, Ante Katalinić, Ivan Kozelj, Rudolf Brajičić, Miljenko Belić, Josip Weissgerber, Josip Ćurić. Propovjedaonica Bazilike je tu postajala »sveučilišna katedra« s koje su se ljudima, osobito studentima željnima objektivne istine, predavale filozofija i teologija.

Da je to režimu smetalo vidi se i po tome što su neki od tih propovjednika bili i u zatvoru (oo. M. Škvorc, P. Bulat).

G. 1919. isusovci osnivaju časopis »Život« koji je bio mjesto za iznošenje i prenošenje religijske i filozofske misli. I taj je časopis 1945. bio zabranjen, i pojavio se tek 1971. pod imenom »Obnovljeni život«, te izlazi još i danas.

No isusovci su sudjelovali i u drugim časopisima, osobito u integrističkom časopisu biskupa Mahnića »Hrvatska straža«. U člancima su uglavnom branili skolastiku i napadali također agresivni liberalizam.

Na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu predaju, uglavnom filozofske predmete, isusovci oo. Karlo Grimm, Ivan Kozelj i Josip Čurić.

Budući da je katolički tisak u prvim desetljećima komunističke vlasti u Hrvatskoj bio gotovo sasvim zabranjen, a mogućnosti djelovanja i pisanja su bile veoma skućene, teološka su se djela izdavala ciklostilom. Od isusovačkih autora tu svakako treba navesti pokušaje nedavno preminulog o. *Rudolfa Brajičića* (1918–2007) i njegova ciklostilom izdana djela (i skripta):

Životna toplina kršćanskih misterija. Kerigmatički pogled na dogmu, Zagreb, 1963.

Kateheza — izvor religiozne spoznaje, Split, 1966.

Temeljne misli o sakramentima, Zagreb, 1970.

Kad je režim postao »mekši«, nakon potpisivanja protokola sa Svetom Stolicom, originalna teološka i filozofska literatura je postala puno bogatija, osobito u obnovljenim katoličkim časopisima, poglavito (za isusovce) u *Obnovljenom životu* (od 1971), *časopisu za religioznu kulturu*. No to postkoncilsko vrijeme, osobito od o. Brajičića započet i nažalost nedovršen niz komentara Drugoga vatikanskog sabora, gdje je upravo on dao najveći prilog, trebalo bi istražiti, možda bolje iz veće distance.

U posljednjim desetljećima svoga života Brajičić se osobito dao na proučavanje filozofije i osvrtna na filozofiju Immanuela Kanta. Treba istaknuti njegova djela *Opravdanje čistoga uma* (1988), *Filozofski eksperiment* (1996), *Filozofija i filozofije* (1999), *Govor o apsolutu govora je o misteriju* (2000). U njima je iznio nekoliko originalnih misli, nastojeći skolastički sustav, kojemu je pripadao, prilagoditi novijim filozofijama, tražeći njihovu sukladnost, ali ističući i neslaganje s njima. Uveo je termin »proširena metafizika« suprotstavljajući se Kantovu odbijanju metafizike, ali služeći se njegovim sintetičkim sudovima a priori. Možda je najintrigantnija njegova ideja o »signifikantnim i egzistentnim vidicima u filozofiji«, kojom se suprotstavio i skolastičkoj teoriji, zastupajući (jedinu) mogućnost apriornog dokazivanja Božje opstojnosti.

Mijo Škvorc (1919–1989), kasniji pomoćni zagrebački biskup, bio je najprije predavač filozofije na Filozofskom institutu D. I. u Zagrebu. Istaknuo se osobito kao propovjednik s kritičkim stavovima prema totalitarnom režimu, što ga je stajalo dvogodišnjega strogog zatvora. Još za komunističkog režima postao je poznat po javnoj raspravi u zagrebačkom Studentskom centru s marksistom i profesorom filozofije u Zagrebu Brankom Bošnjakom, o čemu je tiskana i knjižica *Marksist i kršćanin* (1969). Svoja predavanja o povijesti filozofije sažeo je u djelu *Vjera i nev-*

jera, u kojem, prateći povijest ljudske misli, donosi razloge ljudskog vjerovanja ili nevjerovanja u Božje postojanje. Od teoloških djela valja spomenuti *Jeruzalem ili Antiohija* (1988), *Isus — Spasitelj*, izdano posmrtno g. 1998.

Josip Weissgerber (1922–1985), nakon studija psihologije te doktorata iz psihologije i filozofije na Katoličkom sveučilištu u Louvainu (Belgija), u vremenskom razdoblju od 1969. do 1981. predaje filozofiju na Filozofskom institutu na Jordancu u Zagrebu, i to eksperimentalnu psihologiju, povijest filozofije, antropologiju, ontologiju, antropološku filozofiju i teodiceju te eksperimentalnu psihologiju na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (1969–1971). U to je vrijeme organizirao Obiteljske ljetne škole, a započeo je i vodio Savjetovništvo za brak. Objavio je niz tiskanih knjiga od kojih su neke s područja obiteljskog apostolata. Evo njegovih tiskanih djela: *Zvona velike subote* (Zagreb, 1967), *U svjetlu metahistorije* (Zagreb 1967), *Osnovni zakon svemira* (Zagreb, 1972), *Sir Thomas More — Engleski Sokrat* (Zagreb, 1974), *Načinimo čovjeka* (Zagreb 1975), *Upravljanje plodnošću* (Zagreb, 1978), *Ljubav u obitelji — zadatak i radost* (Zagreb 1978), *Studije za obitelji* (Zagreb, 1978).

Svoju davnu želju da pođe u misije ostvario je 1981. godine kad se prijavio za odlazak u Zambiju i tamo u Bogoslovnom sjemeništu u Mpimi predavao filozofiju. Predavao je na engleskom jeziku — antropologiju, povijest suvremene filozofije, ontologiju i kozmologiju.

S obzirom na isusovački prilog hrvatskoj filozofiji valja svakako spomenuti dvojicu slovenskih isusovaca koji su radili u Hrvatskoj. To su Franjo Šanc (1882–1953) i Ivan Kozelj (1896–1982).

Franjo Šanc osobito se istaknuo svojim, donekle originalnim, tumačenjem Aristotela u djelu *Sententia Aristotelis de compositione corporum e materia et forma* (1928), koje je postalo poznato u svijetu i na koje je svoje prigovore dao njemački filozof Eduard Gottlob Zeller, kojima je Šanc opet odgovorio. Najviše je pisao na hrvatskom jeziku. Izdao je *Povijest filozofije* u dva dijela: *Filozofija starih Grka i Rimljana* (1942) i *Filozofija srednjeg vijeka* (1943). U knjizi *Stvoritelj svijeta* (1935) dao je prikaz dokaza za Božju opstojnost. Ta je knjiga bila prevedena i na slovački jezik.

Ivan Kozelj također je najveći dio života proveo i radio u Hrvatskoj. Osobito se, uz svoj pastoralni rad kao propovjednik, ispovjednik i urednik, istaknuo kao izvrstan predavač filozofije. Predavao je na isusovačkom zagrebačkom Filozofskom institutu te na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Glavno su mu zanimanje bile filozofska antropologija (psihologija), teodiceja i etika. Poznat je njegov etnološki dokaz za Boga. Kozelj nije mnogo pisao; kao da se ustručavao stupiti pred javnost. U svoje je misli uvodio novije, ne nužno skolastičke ideje, razmatrajući posebice J. H. Newmana i J. Maréchala. Plod tih njegovih razmišljanja je djelo *Savjest — put prema Bogu*, koje je tiskano tek poslije njegove smrti. U tom je djelu prikazao svoj put do Boga preko deontološkoga dokaza. Naročito ga je pogađala činjenica patnje u ljudskom životu, o čemu je često propovijedao, a tiskom je izišla knjižica (sažetak njegovih korizmenih konferencija) pod naslovom *Pred tajnom zla i patnje*, tiskana g. 1986, također poslije njegove smrti.

Nakon preokreta u devedesetim godinama 20. stoljeća i uspostave samostalne hrvatske države, isusovci su u Hrvatskoj usmjerili svoj rad u novoosnovani Filozofski fakultet u Zagrebu (1989), koji su počeli pohađati svjetovni studenti i studentice. Postali su važan činilac u hrvatskoj filozofiji koja se utemeljuje na kršćanskoj tradiciji. Na svoja dva studija — filozofije i religijskih znanosti — odgojili su niz mladih znanstvenika od kojih su se već neki afirmirali u javnom kulturnom životu. Zapažena su dva niza znanstvenih publikacija: filozofski niz s dvadeset i tri knjige i religijski niz s deset knjiga. Dobro su prihvaćeni i brojni znanstveni simpoziji što ih o raznim temama organizira Filozofski fakultet, a mnogi od njih bili su međunarodnog karaktera.

Zaključak

Ovaj je prilog želio sažeto, bez pretenzija povijesne akribije, dati sliku onoga čime su isusovci od osnutka Reda do danas pridonijeli filozofiji i teologiji. Razumije se da bi se o tom moglo napisati mnogo pozamašnih knjiga, ali autor ipak smatra da je dao pregled koji čitatelju omogućuje da se dalje informira u bibliotečnim i ostalim sredstvima koja danas uvelike stoje na raspolaganju.

The Jesuit Contribution to the Theological and Philosophical Sciences

Ivan Macan

Summary

On the occasion of the 400th anniversary of the coming of the Jesuits to Zagreb and the establishment of the Classical Gymnasium (secondary school) in this city, the author gives a condensed account of the contribution that Jesuits have made in the fields of philosophy and theology since the founding of their order until today. The essay is divided into two sections: from the establishment of the order until its abolition (Part 1) and from its reestablishment until today (Part 2). Each part is in turn divided as follows: the labours of the Jesuits in the world (in Europe particularly) and their labours in Croatia (that is, among the Croats). From the outset, the Jesuits have distinguished themselves as theologians and philosophers: Lainez, Faber and Canisius at the Tridentine Council; Clavius and Bellarmine at the Roman College; Fonseca, Suarez and Molina in Spain and Portugal. In Croatia they founded colleges which offered philosophy and theology on their curriculums. In fact the Zagreb academy developed to become the cradle of the future university. In the nineteenth and twentieth centuries, among prominent Jesuit figures are the champions of neoscholastics in Rome, the Austrian–German school of kerygmatic theology (Jungmann, H. Rahner, K. Rahner, Lakner) and the »new« theology in France (de Lubac, Danielou). In Croatia they founded the School of Philosophy which is today the Faculty of Philosophy in Zagreb.